

μορφῇ, εἰς τύπος, ἀκριδῶς ἐπειδὴ εἶναι κενός, δύναται νὰ πληρωθῇ, ἐκ περιτροπῆς, κατὰ βούλησιν, δι' ἀπείρου ἀριθμοῦ πραγμάτων, ἀκόμη καὶ δι' ἐκείνων, τὰ ὅποια δὲν χρησιμεύουσιν εἰς τίποτε, οὕτως ὥστε μία τυπικὴ, μορφικὴ, γνῶσις δὲν περιορίζεται εἰς ὅ,τι εἶναι πρακτικῶς ὠφέλιμον, ἔστω καὶ ἂν ἐνεφανίσθῃ αὕτη ἐν τῷ κόσμῳ ἐπὶ τῷ τέλει πρακτικῆς ὠφελείας. "Ἐν νοητικὸν ὄν φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ πῶς θὰ ὑπερβάλῃ ἑαυτό.

Θὰ ὑπερβάλῃ, ἐν τούτοις, ἑαυτό ὀλιγώτερον ἀφ' ὅσον θέλει, ὀλιγώτερον ἐπίσης ἀφ' ὅσον φαντάζεται. Ὁ καθαρῶς μορφικὸς χαρακτήρ τῆς διανοίας τὴν στερεῖ τοῦ ἔρματος, τοῦ ὁποίου αὕτη θὰ εἶχεν ἀνάγκην, διὰ νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια θὰ εἶχον σπουδαιοτάτην σημασίαν διὰ τὸν λογισμὸν. Τὸ ἐνστικτον, ἀπ' ἐναντίας, θὰ εἶχε τὴν ἐπιθυμητὴν ὀλικότητα, ἀλλ' εἶναι ἀίκανον νὰ προχωρήσῃ τόσον μακρὰν πρὸς ἀναζητήσιν τοῦ ἀντικειμένου του, δὲν διαλογίζεται. Θίγομεν τὸ σημεῖον τὸ περισσότερον ἐνδιαφέρον τὴν παροῦσαν ἔρευναν. Ἡ διαφορὰ, τὴν ὁποίαν θὰ σημειώσωμεν, μεταξὺ ἐνστίκτου καὶ διανοίας εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἡ ὄλη ἀνάγκη ἡμῶν ἔτεινε νὰ συναγάγῃ. Θὰ τὴν διευτυπούμεν οὕτως: *ὑπάρχουν πράγματα, τὰ ὅποια μόνη ἡ διάνοια εἶναι ἰκανὴ νὰ ἀναζητήσῃ, ἀλλὰ τὰ ὅποια ἐξ ἑαυτῆς οὐδέποτε θὰ τὰ εὔρῃ. Τὰ πράγματα ταῦτα μόνον τὸ ἐνστικτιον θὰ τὰ εὔρισκῃ· ἀλλ' οὐδέποτε τοῦτο θὰ τὰ ἀναζητήσῃ.*

Εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς προεισηγητικὰς τινὰς λεπτομερείας ἐπὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διανοίας. Εἶπομεν ὅτι ἡ διάνοια ἔχει ὡς λειτουργίαν τὸ καθιστάναι σχέσεις. Καθορίζομεν ἀκριδέστερον τὴν φύσιν τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας ἡ διάνοια καθιστᾷ. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, μένει τις ἀκόμη ἐν τῷ ἀορίστῳ καὶ τῷ αὐθαιρέτῳ, ἐφόσον βλέπει ἐν τῇ διανοίᾳ μίαν ἰκανότητα προωρισμένην διὰ τὸν καθαρὸν λογισμὸν. Καταντᾷ τις, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, νὰ ἐκλαμβάνῃ τὰ γενικὰ πλαίσια τῆς νοήσεως ὡς, δὲν γνωρίζω τί, τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἀκατάλυτον, τὸ ἀνεξήγητον. Ἡ νόησις μὲ τὴν μορφὴν τῆς πίπτει, κατ' αὐτούς, ἀπὸ τὸν οὐρανόν, ὅπως γεννώμεθα ἕκαστος μὲ τὴν φυσιογνωμίαν του. Ὁρίζει ἀναμφιδόλως τὴν μορφὴν ταύτην, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι

πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ πράξη καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξετάσῃ διατι εἶναι ὅποια εἶναι καὶ ὄχι ἄλλοια τις. Οὕτω, λέγουν ὅτι ἡ διάνοια εἶναι οὐσιαστικῶς ἐνοποιήσις, ὅτι πάντα τὰ ἐγχειρήματα αὐτῆς ἔχουν κοινὸν τὸν σκοπὸν, ὅπως ἀποκαταστήσωσι δηλαδὴ ἐνότητά τινα εἰς τὴν διαφορετικότητα τῶν φαινομένων, κ.τ.λ. Ἄλλ' ἐν πρώτοις, «ἐνοποιήσις» εἶναι ὄρος τις κενός, ὀλιγώτερον σαφῆς τοῦ ὄρου «σχετισις», ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ ὄρου «νόησις», καὶ δὲν λέγει πλέον τι τούτων. Εἰς ἐπίμετρον, θὰ ἠδύνατο νὰ διερωτηθῇ τις, μήπως ἡ διάνοια ἔχει ὡς λειτουργίαν τὸ διαιρεῖν μᾶλλον, παρά τὸ ἐνοποιεῖν. Τέλος, εἰάν ἡ διάνοια προδαίνῃ, ὅπως προδίνει, ἐπειδὴ θέλει νὰ ἐνοποιήσῃ, καὶ εἰάν ἐπιζητῇ τὴν ἐνοποιήσιν, ἀπλῶς διότι ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς, ἢ γνῶσις ἡμῶν ἀποδαίνει σχετικὴν μὲ ἀπαιτήσεις τινὰς τοῦ πνεύματος, αἵτινες θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐντελῶς ἄλλαι ἀφ' ὅ,τι εἶναι. Διὰ μίαν διάνοιαν ἄλλως διαμορφωμένην, ἄλλη θὰ ἦτο ἡ γνῶσις. Μὴ ἐξαρτωμένης πλέον τῆς διανοίας ἐξ οὐδενός, τὸ πᾶν τότε ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διανοίας. Καὶ οὕτω, διὰ νὰ ἔχουν τοποθετήσῃ πολὺ ὑψηλὰ τὴν νόησιν, κατέληξαν νὰ τοποθετήσωσι πολὺ χαμηλὰ τὴν γνῶσιν τὴν ὁποίαν αὕτη μᾶς δίδει. Ἡ γνῶσις αὕτη ἀποδαίνει σχετικὴν, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ διάνοια λαμβάνεται ὡς εἶδος τι ἀπολύτου. Ἀπ' ἐναντίας, ἡμεῖς θεωροῦμεν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ὡς σχετικὴν μὲ τὰς ἀναγκαιότητας τῆς δράσεως. Θεσατε τὴν δρᾶσιν καὶ ἡ μορφή αὕτη αὕτη τῆς διανοίας ἀπορρέει ἐξ αὐτῆς. Ἡ μορφή, λοιπόν, αὕτη δὲν εἶναι οὔτε ἀκατάλυτος, οὔτε ἀνεξήγητος. Καὶ ἀκριδῶς ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος, δὲν εἶναι δυνατόν πλέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ γνῶσις ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς. Ἡ γνῶσις παύει νὰ εἶναι προϊόν τῆς διανοίας, διὰ ν' ἀποδῇ, ὑπό τινα ἔννοιαν, ὁλοκληρωτικὸν μέρος τῆς πραγματικότητος.

Οἱ φιλόσοφοι θ' ἀπαντήσωσιν ὅτι ἡ δρᾶσις συντελεῖται ἐν κόσμῳ διατεταγμένῳ, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη εἶναι ἤδη νόησις καὶ ὅτι περιπίπτομεν εἰς φαῦλον κύκλον ἐξηγοῦντες τὴν διάνοιαν διὰ τῆς δράσεως, ἥτις τὴν προϋποθέτει. Θὰ εἶχον δίκαιον εἰς τοῦτο, εἰάν ἡ ἀποψις, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ, ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἀποψις ἡμῶν. Θὰ ἡμεθα τότε θυμα πλάνης ὁμοίας μὲ τὴν τοῦ Spencer, ὅστις ἐνόμισεν ὅτι ἡ διάνοια ἐξηγεῖτο ἐπαρκῶς, ἂν τὴν ἀνῆγέ τις εἰς ἀποτύπωμα ἀφειμένον ἐν ἡμῖν ὑπὸ τῶν γενικῶν χαρακτήρων τῆς ὕλης.

ὡσάν ἡ συμφοῆς τῆ ὕλη διάταξις νὰ μὴ ἦτο αὐτὴ αὐτὴ ἡ διάνοια! Ἄλλ' ἐπιφυλάσσομεν διὰ τὸ προσεχές κεφάλαιον τὸ ζήτημα νὰ γνωρίσωμεν μέχρι ποίου σημείου, καὶ μὲ ποίαν μέθοδον, θὰ ἤδύνατο ἡ φιλοσοφία νὰ ἐπιχειρήσῃ πραγματικὴν τινα γένεσιν τῆς διανοίας ταυτοχρόνως μὲ τὴν ὕλην. Ἄλλ' ἐν τῷ παρόντι, τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι φύσεως ψυχολογικῆς. Διερωτώμεθα: ποῖον εἶναι τὸ μέρος τοῦ ὕλικου κόσμου εἰς ὃ ἡ διάνοια ἡμῶν ἔχει εἰδικῶς προσαρμοσθῆ; Διὰ ν' ἀπαντήσωμεν ἔθεν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, δὲν ὑπάρχει καθόλου ἀνάγκη νὰ ἐπιπλασθῶμεν συστήματα φιλοσοφικά. Ἄρκει νὰ λάβωμεν τὴν ἀποψιν τοῦ κοινοῦ νοῦ.

Ἀναχωροῦμεν, λοιπόν, ἀπὸ τῆς δράσεως καὶ θέτομεν ὡς ἀρχὴν ὅτι ἡ διάνοια ἀποβλέπει, ἐν πρώτοις, εἰς τὸ κατασκευάζειν. Ἡ κατασκευὴ ἀσκεῖται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς ἀμόρφου ὕλης, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ διάνοια χρησιμοποιεῖ ὕλικὰ ἐνόργανα, τὰ μεταχειρίζεται ὡς ἀδρανῆ ἀντικείμενα, χωρὶς νὰ τὴν μέλην περὶ τῆς ζωῆς, ἥτις τὰ διεμόρφωσε. Καὶ ἐκ τῆς ἀνεργάστου ὕλης δὲν κατέχει παρὰ τὸ στερεόν· τὰ λοιπὰ διαφεύγουν λόγῳ ἀκριδῶς τῆς ροϊκότητός των. Ἐάν, λοιπόν, ἡ διάνοια τείνῃ εἰς τὸ κατασκευάζειν, δύναται τις νὰ προῖδῃ ὅτι τὸ ροϊκόν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν τῷ πραγματικῷ, θὰ τῆς διαφύγῃ ἐν μέρει καὶ ὅ,τι ὑπάρχει τὸ καθαυτὸ ζωτικόν ἐν τῷ ζῶντι θὰ τῆς διαφύγῃ ἐντελῶς. **Ἡ διάνοια ἡμῶν, οἷα ἐξέρχεται τῶν χειρῶν τῆς φύσεως, ἔχει ὡς κυριώτερον ἀντικείμενον τὸ ἀνοργάνιστον στερεόν.**

Ἐάν ἐπεθειώρῃ τις τὰς διανοητικὰς ἰκανότητας, θὰ ἔδλεπεν ἔτι: ἡ διάνοια δὲν ἀλσθάνεται ἑαυτὴν ἐν ἀνέσει, δὲν εἶναι εἰς τὸ στοιχειόν τῆς, παρ' ὅταν ἐπιχειρῇ ἐπὶ ἀμόρφου ὕλης, ἰδίᾳ ἐπὶ στερεῶν. Ποῖα εἶναι ἡ γενικωτέρα ἰδιότης τῆς ἀμόρφου ὕλης; Εἶναι διαστατή, μᾶς παρουσιάζει ἀντικείμενα ἐξώτερα ἄλλων ἀντικειμένων καὶ, εἰς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, μέρη ἐξώτερα ἄλλων μερῶν. Ἀναμφιδόλως, μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον, διὰ τὰς κατοπινὰς κατεργασίας μας, νὰ θεωρήσωμεν ἕκαστον ἀντικείμενον ὡς διαιρετὸν εἰς μέρη αὐθιχρέτως τεμνόμενα, ἐκάστου τῶν μερῶν τούτων πάλιν ὄντος διαιρετοῦ ἐν τῇ φαντασίᾳ μας, καὶ οὕτω καθέξῃς ἐπ' ἄπειρον. Ἀλλὰ μᾶς εἶναι, πρὸ παντός, ἀναγκαῖον, διὰ τὴν παροῦσαν κατεργασίαν, νὰ θεωρήσωμεν τὸ πραγματικόν

ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου ἐπιλαμβάνομεθα, ἢ τὰ στοιχεῖα εἰς τὰ ὁποῖα τὸ ἀνελύσαμεν, ὡς προσωρινῶς ὀριστικὰ καὶ νὰ τὰ μεταχειρισθῶμεν ὡς ἰσαριθμούς ἐνότητος. Τὸ δυνατόν τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ὕλης, ὅσον μᾶς ἀρέσκει καὶ ὅπως μᾶς ἀρέσκει, ὑπαινιττόμεθα, ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς *συνεχείας* τῆς ὕλικῆς ἐκτάσεως· ἀλλ' ἡ συνέχεια αὕτη, ὅπως βλέπει τις, ἀνάγεται δι' ἡμᾶς εἰς τὴν ἰκανότητα, τὴν ὁποῖαν μᾶς ἀφήνει ἡ ὕλη νὰ ἐκλέγωμεν τὸν τρόπον ἀσυνεχείας, τὸν ὁποῖον θὰ τῆς εὐρωμεν· ὁ ἅπαξ ἐκλεγείς τρόπος ἀσυνεχείας εἶναι πάντοτε ὅ,τι μᾶς φαίνεται ὡς ὄντως πραγματικόν καὶ αὐτὸς προσελκύει τὴν προσοχὴν ἡμῶν, διότι ἐπ' αὐτοῦ κινονίζεται ἡ παρούσα δρασίς μας. Τοιοῦτοτρόπως, ἡ ἀσυνέχεια εἶναι νοητὴ δι' ἑαυτήν, εἶναι νοησιμος καὶ ἑαυτήν, τὴν παριστῶμεν διὰ θετικῆς πράξεως τοῦ πνεύματος ἡμῶν, ἐνῶ ἡ διανοητικὴ παράστασις τῆς συνεχείας εἶναι μᾶλλον ἀρνητικὴ, μὴ οὕσα, κατὰ βάθος, εἰμὴ ἢ ἀρνησις τοῦ πνεύματος ἡμῶν, πρὸ οἴουδήποτε δεδομένου συστήματος ἀποσυνθέσεως ἐν τῷ παρόντι δεδομένης, ὅπως τὸ θεωρήσῃ ὡς μόνον δυνατόν. **Ἡ διάνοια δὲν ἔχει σαφῆ παραστάσιν εἰμὴ τοῦ ἀσυνεχοῦς.**

Ἐξ ἄλλου, τὰ ἀντικείμενα, ἐφ' ὧν ἀσκεῖται ἡ δρασίς ἡμῶν, εἶναι, χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν, ἀντικείμενα κινητά. Ἄλλ' ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ γνωρίσωμεν ποῦ πηγαίνει τὸ κινητόν, ποῦ εἶναι οἴανδῆποτε στιγμὴν τῆς πορείας του. Ἐν ἄλλοις λόγοις, προσκολλώμεθα, πρὸ παντός, εἰς τὰς σημερινὰς ἢ μελλούσας θέσεις του καὶ ὄχι εἰς τὴν πρόοδον, δι' ἧς μεταβαίνει ἀπὸ τῆς μιᾶς θέσεως εἰς τὴν ἄλλην, πρόοδον, ἣτις εἶναι αὐτῆς αὕτη ἢ κίνησις. Εἰς τὰς ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἐπιτελοῦμεν καὶ αἵτινες εἶναι κινήσεις συστηματοποιημέναι, προσηλοῦμεν τὸ πνεῦμα ἐπὶ τοῦ σκοποῦ ἢ τῆς σημασίας τῆς κινήσεως, ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ του σχήματος, ἐν μιᾷ λέξει, ἐπὶ τοῦ ἀκινήτου σχεδίου ἐκτελέσεως. Ὅ,τι ὑπάρχει τὸ κινητόν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, εἰμὴ ἐν τῷ μέτρῳ καθ' ὃ τὸ ὄλον θὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ, νὰ καθυστερήσῃ ἢ νὰ παρακωλυθῇ, ὑπὸ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπεισοδίου, ἐπισυμβάλλοντος καθ' ὁδόν. Αὐτὴν ταύτην τὴν κινήσιν ἢ διάνοιαν ἡμῶν τὴν ἀποστρέφεται, διότι οὐδὲν συμφέρον ἔχει ν' ἀπασχοληθῇ με αὐτήν. Ἐὰν ἦτο προωρισμένη διὰ τὴν καθαρὰν θεωρίαν, θὰ ἐγκαθίστατο ἐν τῇ κινήσει, διότι

ἡ κίνησις εἶναι, ἀναμφιδόλως, αὐτὴ αὐτὴ ἡ πραγματικότης, ἡ δὲ ἀκίνησις δὲν εἶναι ποτε εἰμὴ ἐπιφατικὴ ἢ σχετικὴ. Ἐπιφαντικὴ δὲ διάνοια εἶναι προωρισμένη δι' ἄλλου ἄλλο πρᾶγμα. Πρὸς τὸ νὰ βιασιοπραγήσῃ καθ' ἑαυτῆς, ἀκολουθεῖ τὴν ἀντίστροφον πορείαν· ἐκ τῆς ἀκινήσεως ἀναχωρεῖ πάντοτε, ὡς ἐάν αὐτὴ ἦτο ἡ ὑπέρτατη πραγματικότης ἢ τὸ σπουδαίον· ὅταν θέλῃ νὰ σχηματίσῃ παράστασιν τῆς κινήσεως, τὴν ἀνασυνιστᾷ δι' ἀκινήσιων, τὰς ὁποίας ἐνώνει. Ἐὐὲν ἐγγείρημα τοῦτο, τοῦ ὁποίου θὰ καταδείξωμεν τὸ ἀλλέμιτον καὶ τὸν κίνδυνον ἐν τῇ λογισμικῇ τάξει (ἄγει εἰς ἀδιέξοδα καὶ δημιουργεῖ τεχνητῶς ἄλυτα φιλοσοφικὰ προβλήματα) δικαιοδογεῖται εὐκόλως, ὅταν ἀναχθῶμεν εἰς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ἡ διάνοια, ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, ἀποβλέπει εἰς σκοπὸν πρακτικῶς ὠφέλιμον. Ὅταν ὑποκαθιστᾷ εἰς τὴν κίνησιν συνηνωμένως ἀκινήσεως, δὲν διατείνεται ὅτι ἀνασυνιστᾷ τὴν κίνησιν ὁποία εἶναι· τὴν ἀντικαθιστᾷ ἀπλῶς δι' ἑνὸς πρακτικοῦ ἰσοδυνάμου αὐτῆς. Οἱ φιλόσοφοι ἀπατῶνται, ὅταν μεταφέρωσιν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ λογισμοῦ μέθοδον τοῦ σκέπτεσθαι γινωμένην διὰ τὴν δρᾶσιν. Ἀλλὰ προτιθέμεθα νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Περιοριζόμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ στάσιμον καὶ τὸ ἀναλλοίωτον εἶναι ἐκεῖνα ἐπὶ τῶν ὁποίων προσκολλᾶται ἡ διάνοια ἡμῶν, λόγῳ τῆς φυσικῆς διαθέσεως αὐτῆς. **Ἡ διάνοια ἡμῶν δὲν σχηματίζει σαφῆ παράστασιν εἰμὴ τῆς ἀκινήσεως.**

Ἡδὴ, κατασκευάζειν συνίσταται εἰς τὸ λαξεύειν ἐν τινὶ ὕλῃ τὴν μορφήν ἑνὸς ἀντικειμένου. Πρὸ παντός, ἐνδιαφέρει νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μορφή. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὕλην, ἐκλέγεται ἡ καλύτερον ἀρμόζουσα· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκλεγῇ, δηλαδὴ ν' ἀναζητηθῇ μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, χρειάζεται ὅπως ἐπιχειρηθῇ, κατὰ φαντασίαν τουλάχιστον, ἡ ἀπονομὴ τῆς μορφῆς τοῦ συλληφθέντος ἀντικειμένου εἰς πᾶν εἶδος ὕλης. Ἐν ἄλλοις λόγοις, διάνοια ἀποβλέπουσα εἰς τὴν κατασκευὴν εἶναι διάνοια μὴ σταματῶσά ποτε εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ θεωροῦσα, τουναντίον, πᾶσαν ὕλην λαξεύσιμον κατὰ βούλησιν. Ὁ Πλάτων παραβάλλει τὸν καλὸν διαλεκτικὸν πρὸς ἐπιδέξιον μάγειρον, ὅστις τεμαχίζει τὸ ζῶον, χωρὶς νὰ θραύσῃ τὰ ὀστέα του, ἀκολουθῶν τὰς σχεδιασμένας ὑπὸ τῆς φύσεως ἀρθρώσεις (1). Διάνοια,

(1) Πλάτωνος : « Φαῖδρος ». 265 E.

τοιουτοτρόπως πάντοτε προβαίνουσα, θὰ ᾔτο πράγματι διάνοια ἐστραμμένη πρὸς τὸν λογισμόν. Ἄλλ' ἢ ἐνέργεια, καὶ ἰδίᾳ τὸ κατασκευάζειν, ἀπαιτεῖ ἀντίστροφον τάσιν. Ἀπαιτεῖ ὅπως θεωρῶμεν πᾶσαν σημερινὴν μορφήν τῶν πραγμάτων, ἀκόμη καὶ τῶν φυσικῶν, ὡς τεχνητὴν καὶ προσωρινήν, ἵνα ἡ νόησις ἡμῶν ἐξαλείφῃ ἐκ τοῦ ἀντιληπτοῦ ἀντικειμένου, ἔστω καὶ τοῦ ἐνοργάνου καὶ ζῶντος, τὰς γραμμὰς αἵτινες παριστῶσιν ἔξωθεν τὴν ἐσωτερικὴν συγκρότησιν, τέλος ὅπως θεωρῶμεν τὴν ὕλην ὡς μὴ ἐνδιαφέρουσαν τὴν μορφήν. Τὸ σύνολον, λοιπόν, τῆς ὕλης θὰ ὀφείλῃ νὰ φαίνεται εἰς τὴν νόησιν ἡμῶν ὡς ἀπέραντον ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ δυνάμεθα νὰ κόδωμεν ὅ,τι θελήσωμεν, διὰ νὰ τὸ ράψωμεν ὅπως θὰ μᾶς ἀρέσῃ. Σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ ὅτι : τὴν ἱκανότητα ταύτην διαπιστοῦμεν, ὅταν λέγωμεν ὅτι ὑπάρχει διάστημα, δηλαδὴ περιβάλλον ὁμογενές καὶ κενόν, ἀπειρον καὶ ἀπείρως διαίρετόν, ἐπιδεκτικόν οἰουδήποτε ἀδιαφόρως τρόπου ἀποσυνθέσεως. Περιβάλλον τοῦ εἶδους αὐτοῦ οὐδέποτε εἶναι ἀντιληπτὸν· συλλαμβάνεται μόνον διὰ τῆς διανοίας. Ὅ,τι εἶναι ἀντιληπτὸν εἶναι ἢ ἔκτασις ἢ χρωματισμένη, ἢ ἀντιστατική, ἢ διηρημένη ὑπὸ τῶν γραμμῶν αἵτινες ἀποτελοῦσι τὰ περιγράμματα τῶν πραγματικῶν σωμάτων, ἢ τῶν πραγματικῶν στοιχειωδῶν μερῶν των. Ἄλλ' ὅταν ἀναπαριστῶμεν τὴν ἐπὶ τῆς ὕλης ταύτης ἐξουσίαν ἡμῶν, δηλαδὴ τὴν ἱκανότητα νὰ τὴν ἀποσυνθέτωμεν καὶ νὰ τὴν ἀνασυνθέτωμεν κατ' ἀρέσκειαν, προβάλλομεν, συλλήβδην, ἕλας τὰς δυνατὰς ἀποσυνθέσεις καὶ ἀνασυνθέσεις ὀπισθεν τῆς πραγματικῆς ἐκτάσεως, ὑπὸ μορφήν ἐνὸς διαστήματος ὁμογενοῦς, κενοῦ καὶ ἀδιαφόρου, τὸ ὁποῖον τὴν ἀνέχει. Τὸ διάστημα, λοιπόν, τοῦτο εἶναι πρὸ παντὸς τὸ σχεδίασμα τῆς δυνατῆς δράσεως ἡμῶν ἐπὶ τῶν πραγμάτων, μολονότι ἔχουν τὰ πράγματα φυσικὴν τάσιν, ὡς θὰ ἐξηγήσωμεν περαιτέρω, νὰ εἰσέρχονται ἐντὸς τοιοῦτου σχεδίαγράμματος· τοῦτο εἶναι μία ὄψις τοῦ πνεύματος. Τὸ ζῶον πιθικῶς δὲν ἔχει καμμίαν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀντιλαμβάνεται, ὡς ἡμεῖς, τὰ ἔχοντα ἔκτασιν πράγματα. Εἶναι μία παράστασις συμβολίζουσα τὴν κατεργάστριν τάσιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ἀλλὰ τὸ σημεῖον τοῦτο δὲν θὰ μᾶς σταματήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἄς ἀρκεσθῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι : ἡ διάνοια χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς ἀπεριορίστου δυνάμεως ν' ἀποσυνθέτῃ, καθ' οἷον δὴ

ποτε νόμον, καὶ ν' ἀνασυνθέτη καθ' οἷονδήποτε σύστημα.

Ἀπηριθμήσαμεν μερικὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ἄλλ' ἐλάδομεν τὸ ἄτομον ἐν μεμονωμένῃ καταστάσει, χωρὶς νὰ λογαριάσωμεν τὸν κοινωνικὸν βίον. Ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπαρξίς ζῶσα ἐν κοινωνίᾳ. Ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀποδέληται εἰς τὸ κατασκευάζειν, πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι ἐνοῦται, διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὰ λοιπὰ, με' ἄλλας διανοίας. Εἶναι δύσκολον ἔθελον νὰ φαντασθῶμεν κοινωνίαν, τῆς ὁποίας τὰ μέλη δὲν ἐπικοινωνοῦσι μεταξὺ τῶν διὰ σημείων. Αἱ κοινωνίαι τῶν ἐντόμων ἔχουν ἀναμφιδόλως μίαν διάλεκτον καὶ ἡ διάλεκτος αὕτη πρέπει νὰ εἶναι προσηρμοσμένη, ὡς καὶ ἡ ἀνθρωπίνη γλῶσσα, εἰς τὰς ἀναγκαιότητας τῆς ἐν κοινῷ ζωῆς. Καθιστᾷ δυνατὴν τὴν κοινὴν δράσιν. Ἄλλ' αἱ ἀναγκαιότητες τῆς κοινῆς ταύτης δράσεως δὲν εἶναι καθόλου αἱ αὐταὶ εἰς μίαν μύρμηκιδαν καὶ εἰς μίαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ἐν ταῖς κοινωνίαις τῶν ἐντόμων ὑπάρχει γενικῶς πολυμορφισμός, ἡ κατανομή τῆς ἐργασίας εἶναι φυσικὴ καὶ ἕκαστον ἄτομον, ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ του, εἶναι προσηλωμένον εἰς τὴν λειτουργίαν ἣν ἐπιτελεῖ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ κοινωνίαι αὗται βασιζοῦνται ἐπὶ τοῦ ἐνστίκτου καί, κατὰ συνέπειαν, ἐπὶ μερικῶν δράσεων ἢ κατασκευῶν, αἵτινες εἶναι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, συνδεδεμέναι μετὰ τῆς μορφῆς τῶν ὀργάνων. Ἐὰν, λοιπόν, οἱ μύρμηκες, ἐπὶ παραδείγματι, ἔχωσι διάλεκτον, τὰ σήματα τὰ ὁποῖα τὴν ἀποτελοῦν, πρέπει νὰ εἶναι καθωρισμένου ἀριθμοῦ καὶ ἕκαστον αὐτῶν, ἄπαξ σχηματισθέντος τοῦ εἴδους, νὰ μένη ἀναλλοιώτως προσκεκολλημένον εἰς κάποιον ἀντικείμενον, ἢ εἰς κάποιον ἐγχείρημα. Τὸ σῆμα εἶναι συμφυὲς τοῦ σηματονομένου ἀντικειμένου. Τουναντίον, ἐν ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι μορφῆς ποικιλοῦσης καί, ἐπὶ πλεον, ἕκαστον ἄτομον πρέπει νὰ μάθῃ τὸν ρόλον του, μὴ ὄν ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ του προωρισμένον δι' αὐτόν. Χρειάζεται, λοιπόν, γλῶσσα ἐπιτρέπουσα, εἰς πᾶσαν στιγμὴν, νὰ μεταβαίνωσι τὰ ἄτομα ἀπὸ ἐκείνου τὸ ὁποῖον γνωρίζουσι πρὸς ὅτι ἀγνοοῦν. Χρειάζεται γλῶσσα, τῆς ὁποίας τὰ σήματα — μὴ δυνάμενα νὰ εἶναι ἀπείρου ἀριθμοῦ — νὰ δύνανται νὰ ἐκταθῶσιν ἐπὶ ἀπερίεργας πραγμάτων. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ σήματος, νὰ μετατίθεται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀντικειμένου εἰς ἕτερον, εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς

ἀνθρωπίνης γλώσσης. Πικρατηρεῖται παρὰ τῷ μικρῷ παιδίῳ, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀρχίζει νὰ ὁμιλῇ. Ἀμέσως καὶ φυσικῶς, ἐκτείνει τὴν ἐννοιαν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας μνησάνει, ἐπιωφελοῦμενον τῆς συμπτωματικωτάτης προσεγγίσεως, ἢ τῆς ἀπωτάτης ἀναλογίας, διὰ ν' ἀποσπάσῃ καὶ νὰ μεταθέσῃ ἀλλοχθοῦ τὸ σῆμα, τὸ ὁποῖον ἀπέδουσαν πρὸ αὐτοῦ εἰς ἓν ἀντικείμενον. «Κάθε λόγος μπορεῖ νὰ σημαίνῃ κάθε πρᾶγμα», αὕτη εἶναι ἡ λαγνάουσα ἀρχὴ τῆς παιδικῆς λαλιᾶς. Ἔχουν ἄδικον νὰ συγγέωσι τὴν τάσιν αὐτὴν μὲ τὴν ἰκανότητα τῆς γενικεύσεως. Αὐτὰ ταῦτα τὰ ζῶα γενικεύουσι καὶ, ἐξ ἄλλου, ἐν σῆμα, κίτοι ἐνστικτώδες, παριστᾷ πάντοτε, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἓν εἶδος. Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὰ σήματα τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης, δὲν εἶναι τὸσον ἢ γενικότης τῶν, ὅσον ἢ κινητικότης τῶν. **Τὸ ἐνστικτώδες σῆμα εἶναι σῆμα συμφυές, τὸ διανοητικὸν σῆμα εἶναι σῆμα κινήσιον.**

Ἡ κινητικότης ὅθεν αὕτη τῶν λέξεων, δυναμένων νὰ μεταφέρωνται ἀπὸ ἐνὸς πράγματος εἰς ἄλλο, ταῖς ἐπιτρέπει νὰ ἐκτείνωνται ἀπὸ τῶν πραγμάτων εἰς τὰς ἰδέας. Βεβαίως, ἡ γλῶσσα δὲν ἔδωκε τὴν ἰκανότητα τοῦ διαλογίζεσθαι εἰς διάνοιαν ἐντελῶς ἐξωτερικευμένην, ἀνίσχυρον ν' ἀναδιπλωθῇ ἐφ' ἐαυτῆς. Μία διάνοια ἣτις διαλογίζεται, εἶναι διάνοια ἣτις εἶχεν, ἐκτὸς τῆς πρακτικῆς χρησίμου προσπάθειας, ἐν περίσσειμα δυνάμει πρὸς ἀνάλωσιν. εἶναι συνειδήσεις ἀνγκτήσασα ἤδη ἐνδυνάμως ἐαυτήν. Ἀλλὰ χρειάζεται ἀκόμη, ὅπως τὸ ἐνδύναμον προέλθῃ εἰς τὴν ὄρασιν. Δύνηται νὰ συμπερανθῇ ὅτι, ἄνευ τῆς γλώσσης, ἡ διάνοια θὰ καθηλοῦτο εἰς τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐνδιεφέρετο νὰ ἐξετάσῃ. Θὰ ἔζη ἐν καταστάσει ὑπνοδκτισμοῦ, ἐξωτέρω ἐαυτῆς, ὑπνωτισμένη ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῆς. Ἡ γλῶσσα συνέδραμε πολὺ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς. Ἡ λέξις καμωμένη διὰ νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πράγματος εἰς τὸ ἄλλο, εἶναι, ὄντως, κατ' οὐσίαν μετατοπίσιμος καὶ ἐλευθέρω. Θὰ δυναθῇ, λοιπόν, νὰ ἐκταθῇ, οὐ μόνον ἀπὸ ἐνὸς πράγματος ἀντιληπτοῦ εἰς ἄλλο ἀντιληπτόν πρᾶγμα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ γενομένου ἀντιληπτοῦ πράγματος εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ πράγματος τούτου, ἀπὸ τῆς ἀκριβοῦς ἀναμνήσεως εἰς φευγαλεωτέραν τινὰ εἰκόνα, ἀπὸ τῆς φευγαλέας, ἀλλ' ἀναπαριστωμένης ἀκόμη ἐν τούτοις εἰκόνας εἰς τὴν παράστασιν τῆς πράξεως, δι' ἧς αὕτη ἀναπαριστᾶται, δηλαδὴ εἰς τὴν ἰδέαν. Οὕτω, διανοίγεται εἰς τὰ ὅμματα τῆς διανοίας, ἣτις

ἐθεώρει ἐκτός, ἕνας ὁλόκληρος κόσμος, τὸ θέαμα τῶν ἰδίων αὐτῆς ἐγχειρημάτων. Δὲν ἀνέμενε, ἄλλως τε, αὕτη παρὰ τὴν εὐκαιρίαν αὐτῆν. Ἐπωφελεῖται τοῦ ὅτι αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις εἶναι ἐν πρᾶγμα, διὰ τὴν διεισδύσῃ, ὀδηγουμένη ὑπ' αὐτῆς, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἰδέας τῆς ἐργασίας. Δὲν σημαίνει ἂν εἶχεν ὡς πρῶτον αὐτῆς ἐπάγγελμα τὴν κατασκευὴν ἐργαλείων· ἡ κατεργασία αὕτη δὲν εἶναι δυνατὴ, εἰμὴ διὰ τῆς χρησιμοποίησεως μέσων τινῶν, τὰ ὅποια ὑπερβάλλουν τοῦτο καὶ ἐπιτρέπουν οὕτως εἰς τὴν διάνοιαν μίαν ἐργασίαν συμπληρωματικὴν, δηλαδὴ ἀνιδιοτελεῖ. Ἐξ ἧς τῆς ἡμέρας ἡ διάνοια, διαλογιζομένη ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς διαθημάτων, ἀντελήφθη ἑαυτὴν ὡς δημιουργὸν ἰδεῶν, ὡς ἰκανότητα παραστάσεως ἐν γένει, δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενον τοῦ ὅποιου νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἔχῃ τὴν εἰκόνα, ἔστω καὶ ἄνευ ἀμέσου σχέσεως μετὰ τὴν πρακτικὴν δράσιν. Ἴδου διατὶ ἐλέγομεν ὅτι ὑπάρχουν πράγματα, τὰ ὅποια ἡ διάνοια μόνη δύναται νὰ τὰ ἀναζητήσῃ. Μόνη αὐτὴ, πράγματι, αἰσθάνεται τὴν ἀνησυχίαν τῆς θεωρίας. Καὶ ἡ θεωρία τῆς θὰ ἤθελε νὰ περιλάβῃ τὸ πᾶν, ὄχι μόνον τὴν ἄμορφον ὕλην, τῆς ὁποίας φυσικῶς ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ τὴν ζῶην καὶ τὴν σκέψιν.

Μὲ ποῖα μέσα, ποῖα ἐργαλεῖα, ποῖαν μέθοδον, τέλος, θὰ πραγματευθῇ αὕτη τὰ προβλήματα αὐτά, δυνάμεθα νὰ τὸ μαρτυρῶμεν. Ἀρχικῶς, προσαρμόζεται αὕτη εἰς τὴν μορφήν τῆς ἀψύχου ὕλης. Ἡ γλῶσσα ἡ ἰδέα, ἡ ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὴν νὰ ἐκτείνῃ τὸ πεδίον τῆς δράσεώς της, εἶναι καμωμένη διὰ νὰ σημαίνῃ πράγματα καὶ οὐδὲν ἄλλο ἀπὸ πράγματα· μόνον ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι κινητὴ ἡ λέξις, ἐπειδὴ μεταφέρεται ἀπὸ ἐνὸς πράγματος εἰς ἄλλο, ἡ διάνοια ἔμελλε, θάττον ἢ βράδιον, νὰ τὴν συλλάβῃ καθ' ὁδόν, ὅτε ἐπ' οὐδενὸς πράγματος ἦτο αὕτη ἐντετοπισμένη, διὰ νὰ τὴν ἀπονεύμῃ εἰς ἀντικείμενον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πρᾶγμα καὶ τὸ ὅποιον, κρυπτόμενον ἕως τότε, ἀνέμενε τὴν βοήθειαν τῆς λέξεως, διὰ νὰ ἀχθῇ ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς. Ἄλλ' ἡ λέξις αὕτη, καλύπτουσα τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, τὸ μετατρέπει ἀκόμη εἰς πρᾶγμα. Οὕτως, ἡ διάνοια, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἐπιχειρῇ πλέον ἐπὶ τῆς ἀδρανοῦς ὕλης, ἀκολουθεῖ τὰς ἕξεις, τὰς ὁποίας ἀπέκτησεν ἐν τῷ ἐγχειρήματι τούτῳ· ἐφαρμόζει τὰς μορφάς, αἵτινες εἶναι αὐταὶ αὐταὶ αἱ τῆς ἀνοργάνου ὕλης. Εἶναι καμωμένη διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Μόνον τοῦτο τὸ

εἶδος ἐργασίας τὴν ἐκκνοποιεῖ πλήρως. Καὶ τοῦτο ἐκφράζει λέγουσα ὅτι οὕτω μόνον φθάνει εἰς τὴν διάκρισιν καὶ τὴν σαφήνειαν.

Θὰ ὀφείλῃ, λοιπόν, διὰ τὴν σαφῶς καὶ διακεκριμένως ἑαυτήν, νὰ ἀντιλαμβάνεται ἑαυτὴν ὑπὸ μορφήν ἀσυνεχείας (διαλείψεως). Αἱ συλλήψεις τῆς διανοίας εἶναι, πράγματι, ξέναί αἰ μὲν πρὸς τὰς δέ, ὅπως καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐν τῷ διαστήματι. Καὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν στασιμότητα, οἷαν καὶ τὰ ἀντικείμενα, ἐπὶ τοῦ προτύπου τῶν ὁποίων ἐδημιουργήθησαν. Ἀποτελοῦν ἠγνώμενα «ἄνητόν τινα κόσμον», ὅστις ὁμοιάζει, κατὰ τοὺς οὐσιώδεις χαρακτήρας του, πρὸς τὸν κόσμον τῶν στερεῶν, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου τὰ στοιχεῖα εἶναι ἐλαφρότερα, διαφανέστερα, περισσότερον εὐκολομεταχείριστα διὰ τὴν διάνοιαν, παρὰ ἢ καθαρὰ καὶ ἀπλῆ εἰκὼν τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων· δὲν εἶναι πλέον, πράγματι, αὐτὴ αὕτη ἢ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἢ παράστασις τῆς πράξεως, δι' ἧς ἡ διάνοια προσηλοῦται ἐπ' αὐτῶν. Δὲν εἶναι, λοιπόν, εἰκόνες πλέον, ἀλλὰ σύμβολα. Ἡ λογικὴ ἡμῶν εἶναι τὸ σύνολον τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους δέον ν' ἀκολουθοῦμεν ἐν τῇ κατεργασίᾳ τῶν συμβόλων. Ἐπειδὴ τὰ σύμβολα ταῦτα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς θεωρήσεως τῶν στερεῶν, ἐπειδὴ οἱ κανόνες συνθέσεως τῶν συμβόλων τούτων οὐδὲν ἄλλο παρὰ διεσμηνεύουν τὰς γενικωτέρας μεταξὺ τῶν στερεῶν σχέσεις, τῆς λογικῆς ἡμῶν θριαμβεύει ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἥτις λαμβάνει ὡς ἀντικείμενον τὴν στερεότητα τῶν σωμάτων, δηλαδή ἐν τῇ γεωμετρίᾳ. Λογικὴ καὶ γεωμετρία παράγουσιν ἀμοιβαίως ἢ μὲν τὴν ἄλλη, ὅπως θὰ ἴδωμεν ὀλίγον ἄνωτέρω. Ἡ φυσικὴ λογικὴ προέρχεται ἐκ τῆς ἐπεκτάσεως φυσικῆς τινος γεωμετρίας, διεγειρομένης ἐκ τῶν γενικῶν καὶ ἀμέσως ἀντιληπτῶν ἰδιοτήτων τῶν στερεῶν. Ἐκ τῆς φυσικῆς ταύτης λογικῆς, πάλιν, προήλθεν ἢ ἐπιστημονικὴ γεωμετρία, ἥτις ἐπεκτείνει ἀπεριορίστως τὴν γνῶσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἰδιοτήτων τῶν στερεῶν (1). Γεωμετρία καὶ λογικὴ εἶναι ὑπερακριβῶς ἐφαρμόσιμοι εἰς τὴν ὕλην. Εἶναι εἰς τὸ στοιχεῖόν των ἐκεῖ, δύνανται νὰ βαδίζωσιν ἐκεῖ κατάμονοι. Ἀλλ' ἔξω τῆς περιοχῆς ταύτης, ὁ καθαρὸς λογισμὸς

(1) Θὰ ἐπκγέλωμεν ἐφ' ὧν τῶν σημείων τούτων εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐπιβλέπεται ὑπὸ τῆς εὐθυκρισίας, ἥτις εἶναι ὄλως διόλου ἄλλο πρᾶγμα.

Οὕτως, ὅλαι αἱ στοιχειώδεις δυνάμεις τῆς διανοίας τείνουν εἰς τὸ νὰ μεταμορφώσῃ τὴν ὕλην εἰς ἐργαλεῖον δράσεως, δηλαδή, ὑπὸ τὴν ἐτυμολογικὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως, εἰς ὄργανον. Ἡ ζωὴ, μὴ ἱκανοποιημένη εἰς τὸ νὰ παράγῃ ὀργανισμούς, θὰ ἤθελε νὰ τοῖς δόσῃ ὡς ἐξάρτημα αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνόργανον ὕλην μετατροπομένην ὑπὸ τοῦ ἐνδίου ὄντος διὰ τῆς βιομηχανίας εἰς τεράστιον ὄργανον. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἔργον, τὸ ὅποιον, κατὰ πρῶτον, διαγράφει αὕτη εἰς τὴν διάνοιαν. Δι' αὐτὸ ἡ διάνοια συμπεριφέρεται ἀναλλοιώτως ἀκόμη, ὡσὰν νὰ ἐγοητεύετο ἐκ τῆς ἐνατενίσεως τῆς ἀδρανοῦς ὕλης. Εἶναι ἡ ζωὴ θεωμένη ἔξω, ἐξωτερικευμένη ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτήν, συμμορφουμένη κατ' ἀρχὴν, ἀλλὰ διὰ νὰ τὰ διευθύνῃ πρᾶγματι, πρὸς τὰ διαβήματα τῆς ἀνοργάνου ὕλης. Ἐντεῦθεν ἡ κατάπληξις της, ὅταν στρέφεται πρὸς τὸ ζῆν καὶ εὐρίσκεται ἀπέναντι τῆς ὀργανώσεως. Ὅ,τι καὶ ἂν κάμῃ τότε, ἀναλύει τὸ ὀργανικὸν εἰς ἀνόργανον, διότι δὲν θὰ ἠδύνατο, ἄνευ μεταστροφῆς τῆς φυσικῆς της κατευθύνσεως καὶ χωρὶς νὰ συστραφῇ ἐφ' ἑαυτῆς, νὰ νοήσῃ τὴν ἀληθινὴν συνέχειαν, τὴν πραγματικὴν κινητικότητα, τὴν ἀλληλοδιείσδυσιν καί, ἐν συνόλῳ εἰπεῖν, τὴν δημιουργὸν ταύτην ἐξέλξις, ἥτις εἶναι ἡ ζωὴ.

Πρόκειται περὶ τῆς συνεχείας; Ἡ ἔποψις τῆς ζωῆς, ἥτις εἶναι προσιτὴ εἰς τὴν διάνοιαν ἡμῶν, ὅπως, ἄλλως τε, καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις, τὰς ὁποίας προεκτείνει ἡ διάνοια ἡμῶν, εἶναι ἐκείνη ἥτις καὶ οἶδει λαβὴν εἰς τὴν δρᾶσίν μας. Διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ τροποποιήσωμεν ἐν ἀντικείμενον, χρειάζεται νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν διαιρετὸν καὶ ἀσυνεχές. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ἀπαράμιλλος πρόοδος ἐπραγματώθη τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἀνελύθησαν εἰς κύτταρα οἱ ἐνόργανοι ἴστοι. Ἡ μελέτη τοῦ κυττάρου πάλιν ἀπεκάλυψεν ἐν αὐτῷ ὀργανισμόν, τοῦ ὅποιου ἡ πολυπλοκὴ φαίνεται αὐξάνουσα ἐν ᾧ μέτρῳ ἐμβαθύνει τις περισσότερον. Ὅσον περὶσσότερον προχωρεῖ ἡ ἐπιστήμη, ἐπὶ τοσοῦτον βλέπει αὐξάνοντα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτερογενῶν στοιχείων, τὰ ὅποια συμπαρατίθενται, ξένα τὸ ἐν πρὸς τὸ ἄλλο, διὰ νὰ ἀποτελέσωσιν ἐν ἐνδίον ὄν. Προσεγγίζει οὕτως αὕτη περισσότερον τὴν ζωὴν, ἢ μήπως ὅ,τι ὑπάρχει τὸ καθ'αυτὸ

ζωτικὸν ἐν τῷ ζῶντι ἀπομακρύνεται· βαθμηδὸν καὶ ἐν τῷ μέτρῳ καθ' ὃ προσωθεῖται μακρότερον ἢ λεπτομερειακῇ ἐξέτασις τῶν συμπρατεθειμένων μερῶν; Ἦδη ἐκδηλοῦται παρὰ τοῖς σοφοῖς τάσις τις νὰ θεωρῶσι τὴν οὐσίαν τοῦ ὀργανισμοῦ ὡς συνεχῆ καὶ τὸ κύτταρον ὡς τεχνητὴν ἀφηρημένην ἰδέαν⁽¹⁾. Ἀλλ' ἐν τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ ἀποφίσις αὕτη καταλήγει νὰ προτιμηθῇ, δὲν θὰ δυνηθῇ ν' ἀπολήξῃ, καὶ ἐμδαθύνουσα ἀκόμη εἰς ἑαυτὴν, παρὰ εἰς ἕτερον τρόπον ἀνακύσεως τοῦ ἐνδίου ὄντος καί, συνεπῶς, εἰς νέαν ἀσυνέχειαν, καίτοι· ὀλιγώτερον ἴσως ἀπέχουσαν τῆς πραγματικῆς συνεχείας τῆς ζωῆς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὴν συνέχειαν ταύτην δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν συλλάβῃ διάνοια ἀφειμένη εἰς τὴν φυσικὴν τῆς κίνησιν. Ἐπάγει αὕτη, ταυτοχρόνως, τὴν πολλαπλότητα τῶν στοιχείων καὶ τὴν ἀμοιβαίαν διείσδυσιν ἑλῶν ὑφ' ἑλῶν, δύο ἰδιότητας, αἵτινες οὐδόλως δύνανται νὰ συνδιαλλαγῶσιν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ὅπου ἀσκεῖται ἡ ἰκανότης μας κατασκευῆς, κατὰ συνέπειαν δέ, ἡ διάνοια ἐπίσης ἡμῶν.

Ὅπως χωρίζομεν ἐν τῷ διαστήματι, οὕτω καὶ καθηλοῦμεν ἐν τῷ χρόνῳ. Ἡ διάνοια δὲν εἶναι διόλου καμωμένη διὰ νὰ νοῆ τὴν ἐξέλιξιν, ὑπὸ τὴν καθαυτὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, δηλαδὴ τὴν συνέχισιν μιᾶς μεταβολῆς, ἣτις εἶναι καθαρὰ κινητικότης. Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἰς τὸ ὅποιον προτιθέμεθα νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐν ἰδικῇ κεφαλαίῳ. Λέγομεν μόνον ὅτι ἡ διάνοια φαντάζεται τὸ γίνεσθαι ὡς σειρὰν καταστάσεων, ὧν ἐκάστη εἶναι ὁμογενῆς πρὸς ἑαυτὴν καί, συνεπῶς, δὲν ἀλλάσσει. Προκαλεῖται ἡ προσοχὴ ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς μεταβολῆς μιᾶς τῶν καταστάσεων τούτων; Ταχέως τὴν ἀποσυνθέτομεν εἰς μίαν ἄλλην συνέχειαν καταστάσεων, αἵτινες θ' ἀποτελέσωσιν, ἐνούμεναι, τὴν ἐσωτερικὴν μετατροπὴν τῆς. Αἱ νέαι αὗται καταστάσεις θὰ εἶναι ἀμετάβλητοι, μία ἐκάστη ἐξ αὐτῶν, ἢ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν τότε μεταβολῆ, ἐὰν ὑποπέσῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, ἀναλύεται ἀμέσως εἰς νέαν σειρὰν ἀμεταβλήτων καταστάσεων, καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἄπειρον. Καὶ ἐδῶ ἀκόμη τὸ νοεῖν ἔγκειται εἰς τὸ ἀνασυνιστᾶν καί, φυσικά, ἀνασυνιστῶμεν μὲ στοιχεῖα δεδομένα καί, κατὰ συνέπειαν, στάσιμα στοιχεῖα, εἰς τρόπον ὥστε ματαίως θὰ προσπαθήσωμεν καὶ ματαίως θὰ μιμηθῶμεν

(1) Θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

διὰ τῆς ἀπειρου προόδου τῆς προσθέσεώς μας, τὴν κινητικότητα τοῦ γίνεσθαι· αὐτὸ τοῦτο τὸ γίνεσθαι θὰ ὀλισθαίνει διὰ μέσου τῶν δακτύλων μας, ἔτσι θὰ νομίζωμεν ὅτι τὸ κρατοῦμεν.

Ἀκριδῶς, ἐπειδὴ ζητεῖ πάντοτε ν' ἀνασυνιστᾶ καὶ ν' ἀνασυνιστᾶ μὲ τὸ δεδομένον, ἡ διάνοια ἀφήνει νὰ τῆς διαφεύγῃ ὅ,τι ὑπάρχει τὸ νέον ἐν ἐκάστη στιγμῇ ἱστορίας. Δὲν παραδέχεται τὸ ἀπρόοπτον. Ἀπερρίπτει πᾶσαν δημιουργίαν. Προσδιωρισμένα λογισμικὰ «πρακείμενα» νὰ ἄγωσιν εἰς προσδιωρισμένην «ἀκολουθίαν», ὑπελογισμόν δι' αὐτῶν, ἰδοὺ τί ἱκανοποιεῖ τὴν διάνοιαν ἡμῶν. Προσδιωρισμένος σκοπὸς νὰ διεγείρῃ προσδιωρισμένα μέσα ὅπως τὸν ἐπιτύχωσι, καὶ αὐτὸ ἀκόμη θὰ τὸ κατανοήσωμεν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, ἔχομεν γνωστὸν τι συντεθειμένον ἐκ γνωστοῦ καὶ, γενικῶς, παλαιὸν τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται. Ἡ διάνοια ἡμῶν τελεῖ ἐκεῖ ἐν ἀνέσει. Καί, οἷον-δήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ἡ διάνοια θὰ προδῇ εἰς ἀφάσεις, θ' ἀποχωρίσῃ, θὰ περιορίσῃ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποκαταστήσῃ, ἐὰν χρειασθῇ, εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον, ἐν ὧς ἔγγιστα ἰσοδύναμον, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ πράγματα θὰ συμβῶσι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Ἀλλ' ὅτι ἐκάστη στιγμὴ εἶναι μία εἰσφορά, ὅτι νέον προστίθεται ἀδιακόπως, ὅτι γεννᾶται μία μορφή, περὶ ἧς, ἀπὸ παραχθείσης, θὰ λεχθῇ, ἀναμφιβόλως, ὅτι εἶναι ἐν ἀποτελέσματι προσδιωρισμένον ὑπὸ τῶν αἰτίων του, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἀδύνατον νὰ προβλεφθῇ ὁποῖον θὰ ἐγίνετο, (νοούμενου ὅτι τὰ αἷτια, ἐνταῦθα, μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδός των, ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔλαβον σῶμα ταυτοχρόνως μὲ αὐτὸ καὶ προσδιορίζονται ὑπ' αὐτοῦ, ὅπως ταῦτα προσδιορίζουσιν ἐκεῖνο) — ὑπάρχει ἐνταῦθα κάτι, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν ἐν ἡμῖν καὶ νὰ μαντεύσωμεν, κατὰ συμπάθειαν, ἐκτὸς ἡμῶν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ τὸ ἐκφράσωμεν εἰς ὄρους καθαρᾶς νοήσεως, οὔτε τοῦ σκέπτεσθαι, ὑπὸ τὴν στενὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως. Δὲν θὰ ἐκπλαγῇ τις διὰ τοῦτο, ἐὰν ἀναλογισθῇ τὸν προσρισμὸν τῆς νοήσεως ἡμῶν. Ἡ αἰτιότης, τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖ καὶ εὑρίσκει πανταχοῦ, ἐκφράζει αὐτὸν τοῦτον τὸν μηχανισμόν τῆς τεχνουργίας ἡμῶν, ἐνθα ἀνασυνθέτομεν ἐπ' ἀπειρον τὸ αὐτὸ ὄλον μὲ τὰ αὐτὰ στοιχεῖα, ἢ ἐπαναλαμβάνομεν τὰς αὐτὰς κινήσεις, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ τελεότης ἰδιαιτάτα, διὰ τὴν νόησιν ἡμῶν, εἶναι τελεότης τῆς κατασκευῆς μας, ἐνθα

γίνεται ἐργασία ἐπὶ ἐνὸς προτύπου δεδομένου ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ παλαιοῦ ἢ συγκειμένου ἐκ στοιχείων γνωστῶν. "Ὅσον ἀφορᾷ τὴν καθαυτὴ εἰπεῖν ἐφεύρεσιν, ἤτις, ἐν τούτοις, εἶναι ἢ ἀφετηρία αὐτῆς ταύτης τῆς τεχνουργίας, ἢ διάνοια ἡμῶν δὲν κατορθώνει γὰρ τὴν συλλάβην ἐν τῇ ἀναβλύσει τῆς, δηλαδὴ εἰς ὅ,τι ἔχει τὸ ἀδιαίρετον, οὔτε ἐν τῇ πρωτοτυπία τῆς, δηλαδὴ εἰς ὅ,τι αὕτη ἔχει τὸ δημιουργόν. Ἐὖτε ἐξηγεῖται αὐτὴν συνίσταται πάντοτε εἰς τὸ ἀναλύειν, αὐτὴν τὴν ἀπρόβλεπτον καὶ νέαν, εἰς στοιχεῖα γνωστὰ ἢ παλαιά, διηυθετημένα ἐν διαφορετικῇ τάξει. Ἡ διάνοια δὲν προσδέχεται τὸν πλήρη νεωτερισμόν, περισσώτερον ἀφόσον τὸ ριζικὸν γίγνεσθαι. Δηλαδὴ καὶ ἐδῶ ἀκόμη ἀφήνει γὰρ τῆς διαφεύγῃ οὐσιώδους ἐποψίς τῆς ζωῆς, ὡσάν γὰρ μὴ ἦτο καθόλου καμωμένη διὰ γὰρ σκέπτεται τοιοῦτον ἀντικείμενον.

"Ὅλαι αἱ ἀναλύσεις ἡμῶν μᾶς ἄγουσιν εἰς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε καθόλου ἀνάγκη γὰρ εἰσελθῶμεν εἰς τόσας λεπτομερείας περὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διανοητικῆς ἐργασίας· θὰ ἦρκει γὰρ θεωρήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα. Θὰ ἐδλέπομεν ὅτι ἡ διάνοια, τόσον ἐπιδεξία ὅταν κατεργάζεται τὸ ἀδρανές, ἀποβαίνει καθ' ὑπερβολὴν ἀδεξία ἀφ' ἧς θίξῃ τὸ ζῶν." Ὅταν πρόκειται γὰρ πραγματευθῆ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος ἢ τοῦ πνεύματος, προβαίνει μὲ τὴν σκληρότητα, τὴν ἀκαμψίαν καὶ τὴν τραχύτητα ὄργανου, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο προωρισμένον διὰ παρομοίαν χρῆσιν. Ἡ ἱστορία τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς πολλὰ θὰ εἶχον γὰρ μᾶς πληροφορήσωσι περὶ τούτου. "Ὅταν ἀναλογισθῆ τις τὸ κεφαλαιῶδες, ἐπεῖγον καὶ σταθερὸν συμφέρον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἵνα διατηρῶμεν τὰ σώματα καὶ ἀνυψώσωμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, εἰς τὰς εἰδικὰς ἰκανότητας, αἵτινες εἶναι ἐνταῦθα δεδομένα εἰς ἕκαστον διὰ γὰρ πειραματίζεται ἀδιαλείπτως ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, τὴν ἀπτήν βλάβην, δι' ἧς ἐκδηλοῦται καὶ πληρώνεται ἢ ἐλαττωματικότης μιᾶς ἰατρικῆς ἢ παιδαγωγικῆς μεθόδου, καταπλήσεται διὰ τὸ χονδροειδές, καὶ, πρὸ παντός, διὰ τὴν διάρκειαν τῶν πλανῶν. Εὐκόλως ἀνακαλύπτεται ἢ προέλευσις αὐτῶν ἐν τῇ ἐπιμονῇ ἡμῶν ὅπως πραγματευώμεθα τὸ ζῶν, ὅπως τὸ ἀδρανές, καὶ σκεπτόμεθα πᾶσαν πραγματικότητα, ὅσον ροϊκὴ καὶ ἂν εἶναι, ὑπὸ μορφὴν στερεοῦ ὀριστικῶς σταματημένου. Δὲν εὕρισκόμεθα ἐν ἀνέσει· παρὰ ἐν τῷ ἀσυγχεῖν,

τῷ διαλείποντι τῷ ἀκινήτῳ, τῷ νεκρῷ. Ἡ διάνοια χαρακτηρίζεται ὑπὸ φυσικῆς ἀκατανοησίας τῆς ζωῆς.

Ἀντιθέτως, τὸ ἐνστικτον ἔχει ἐκτυπωθῆ ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς. Ἐνῶ ἡ διάνοια πραγματεύεται ὅλα τὰ πράγματα μηχανικῶς, τὸ ἐνστικτον προβαίνει, ἐὰν δύναται νὰ λεχθῆ οὕτως, ὀργανικῶς. Ἐὰν ἡ ὑπνώτουςα ἐν αὐτῷ συνείδησις ἀρυπνίζετο, ἐὰν ἐσωτερικεύετο εἰς γνῶσιν, ἀντὶ νὰ ἐξωτερικεύετο εἰς ὄρασιν, ἐὰν ἐγνωρίζομεν νὰ τὸ ἐρωτήσωμεν καὶ ἂν ἠδύνατο νὰ μᾶς ἀπαντήσῃ, θὰ μᾶς ἀπεκάλυπτε τὰ πλεόν ἀπόκρυφα μυστικά τῆς ζωῆς. Διότι οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ συνεχίζει τὴν ἐργασίαν, οἷον ἡ ζωὴ ὀργανώνει τὴν ὕλην, εἰς σημεῖον ὥστε δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὡς πολλάκις κατεδείχθη, ποῦ τελειώνει ἡ ὀργάνωσις καὶ πόθεν ἀρχίζει τὸ ἐνστικτον. Ὅταν τὸ μικρὸν ὀρνίθιον θραύῃ τὸ κέλυφος τοῦ ὠοῦ του μὲ ἐν κτύπημα τοῦ ράμφους του, ἐνεργεῖ ἐξ ἐνστικτοῦ καὶ ἐν τούτοις περιορίζεται ν' ἀκολουθήσῃ τὴν κίνησιν, ἣτις τὸ ἔφερε διὰ μέσου τῆς ἐμβρυώδους ζωῆς. Ἀντιστρόφως, κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐμβρυώδους ζωῆς (πρὸ πάντων ὅταν τὸ ἔμβρυον ζῇ ἐλευθέρως ὑπὸ μορφὴν κάμπης) ἐπιτελοῦνται πολλὰ διαδήματα, τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὸ ἐνστικτον. Τὰ οὐσιωδέστερα, λοιπόν, μεταξὺ τῶν πρωταρχικῶν ἐνστικτων εἶναι πραγματικῶς ζωτικαὶ προβάσεις. Ἡ ἐνδύναμος συνείδησις, ἣτις τὰ συνοδεύει, δὲν μεταβάλλεται συχνότατα εἰς ὄρασιν εἰμὴ ἐν τῇ ἀρχικῇ φάσει τῆς πράξεως καὶ ἀφήνει τὸ λοιπὸν τῆς προβάσεως νὰ συντελεσθῆ μόνον του. Δὲν θὰ εἶχεν αὕτη παρὰ νὰ ἐκταθῆ εὐρύτερον, κατόπιν νὰ ἐμβαθυνθῆ πλήρως, διὰ νὰ συμπέσῃ μετὰ τῆς γενετείρας δυνάμεως τῆς ζωῆς.

Ὅταν βλέπη τις, ἐντὸς ἐνὸς ζῶντος σώματος, χιλιάδας κυττάρων νὰ ἐργάζωνται ὁμοῦ δι' ἓνα κοινὸν σκοπὸν, νὰ καταπέμωσι μεταξὺ τῶν τὴν ἐργασίαν, νὰ ζῶσιν ἕκαστον δι' ἑαυτό, ταυτοχρόνως δὲ καὶ διὰ τὰ ἄλλα, νὰ συντηρῶνται, νὰ τρέφονται, ν' ἀναπαράγονται, ν' ἀπαντῶσιν εἰς τὰς ἀπειλὰς κινδύνου δ' ἰδίων ἀμυντικῶν ἀντιδράσεων, πῶς νὰ μὴ σκεφθῆ ἰσάριθμα ἐνστικτα; Καὶ ἐν τούτοις αὐταὶ εἶναι αἱ φυσικαὶ λειτουργίαι τοῦ κυττάρου, τὰ καταστατικὰ στοιχεῖα τῆς ζωτικότητός του.